
TUDOMÁNYOS TUDÁS ÁRAMLÁSÁNAK MINTÁZATAI MAGYARORSZÁGON, 1770-1830

A „technological journey” normái: georgikoni tanárok utazási instrukciói a 19. század elején*

Technological journey standards: travel instructions issued for two itinerant professors of Hungary’s first college of farming in the early nineteenth century

Prof. Kurucz György

Károli Gáspár Református Egyetem, Történeti Intézet

kurucz.gyorgy@kre.hu

Initially submitted September 12, 2018; accepted for publication October 18, 2018

Abstract

This paper is intended to focus on specific travel instructions issued for two young professors of Hungary’s first college of farming, the Georgikon, founded in 1797. The school was set up by Count György Festetics, a highly educated and wealthy aristocrat whose intellectual heritage based on the ethos of the University of Göttingen, founded by George II, was maintained by his successor, Count László Festetics. Father and son were determined to adopt advanced farming techniques and selective breeding as well as establishing a network of cooperation between their college and the respected Western European centres of knowledge. For this reason, the family library was systematically enriched with specialist publications and substantial amounts of money were made available for financing the study tours of young and talented teachers and members of the estate management. The specific travel instructions seem to reveal some wider aspects of contemporary intellectual life as well as giving a different slant to the inveterate concept of the ‘idle and unimaginative’ aristocracy.

Kulcsszavak: tudományos tudásáramlás, Georgikon, mezőgazdasági tanintézet, Gemeinnützigkeit, Festetics család, utazás, utasítás, hálózat, gazdálkodás

Keywords: circulation of scientific knowledge, Georgikon, college of farming, Gemeinnützigkeit, Festetics family, journey, instruction, network, farming

A tudománytörténeti kutatások elfogadott axiómája szerint a tudományos tudásáramlás folyamatának rekonstrukciója, az interakciók hatásmechanizmusa a klasszikus centrum és periféria viszonyrendszerben modellálható (Basalla 1967; Latour – Woolgar 1979; Paty 1992; Lenoir 1997; Krász 2013).¹ Ennek megfelelően a nyugat-európai tudásközpontok elméleti, módszertani hatása, különösen a korszak új diszciplínája, az agrártudomány esetében, a szakirodalmi közvetítésen túlmenően a közvetlen tapasztalatszerzésre épülő adaptáció meghatározó szerepét is feltételezi. A fenti képlettel összhangban a

* Jelen tanulmány megírását, a kutatások finanszírozását az NKFIH K_16 119 577 számú projekt tette lehetővé.

¹ Basalla (1967) vitatott, azonban mindenképpen inspiratív írása nyomán könyvtárnyi irodalom született a tudásközpont és „periféria”, illetve a transzfer modell problematikája kapcsán, különös tekintettel a *circulation of knowledge* értelmezési keretei szerint rekonstruálható folyamatokra nézve.

magyarországi felsőfokú agrárszakképzés korszakos jelentőségű intézménye, a gróf Festetics György (1755-1819) által 1797-ben alapított Georgikon működése nyilvánvalóan elválaszthatatlannak tűnik a tanári kar képzettségétől, az alapító szakkönyvtári fejlesztési törekvéseitől, de ugyanilyen jelentőségűnek értékelhetjük a recepciós képesség személyi és materiális rendszerének folyamatos biztosítási szándékát az alapító örököse, gróf Festetics László (1785-1846) részéről (Süle 1967; Kurucz 1990, 2008, 2013; Cséby 2017).

Gericis Pál (1792-1863) orvos és georgikoni tanár későbbi visszaemlékezései igazolják, hogy 1818-ban történt keszthelyi alkalmazásakor az idős gróf a Georgikon külföldi kapcsolatrendszerének bővítése céljából már tervezte Berlinbe és a franciaországi Alfort-ba való küldését, de „örök hálára kötelezett le maga eránt mégis már csak azáltal, hogy halálos ágyán egyetlen fiának, Méltóságos Gróf Lászlónak, különösen ajánlott”. Úgy tűnik, hogy az alapító koncepcióját maga az örökös, vagyis Festetics László is magáévá tette, sőt térben és időben egyértelműen továbbfejlesztette, hiszen Gericis megjegyzése szerint „Ő Nagysága nem csak boldogult Attya erántam volt szándékát tellyesítette, hanem azt nagyobb időre ’s térreis kiterjeszteni kegyes volt”.² A Gericset követően szintén útjára bocsátott Lehrmann József (1791-1845) utóbb maga is hangsúlyozta, hogy az alapító eredeti szándékának megfelelően járt el az örökös, midőn 1820. július 26-án útnak indulhatott.³

A fentiek alapján mindenképpen indokoltnak tűnik, hogy a georgikoni tanárok és hallgatók tanulmányútjainak általános társadalom- és művelődéstörténeti sajátosságait közelebbről is megvizsgáljuk, majd pedig részletesebben is bemutassuk a hosszú éveken át nyugat-európai tanulmányutat tett Gericis és Lehrmann utazási instrukcióit, melyek egyértelműen igazolják az intézmény fenntartójának koncepciózus eltökéltségét egy átfogó intézményes és személyes kapcsolati háló kialakítása, a legkorszerűbb minták és gyakorlati eljárások konkrét megfigyelésen alapuló regisztrációja, illetve adaptációja, s nem mellékesen a piaci értékesítési lehetőségek számbavétele érdekében. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy az instrukciók csupán egy, ha mégoly fontos elemét is képezik a két tanár küldetése során keletkezett forrásanyagnak, de reményeink szerint rövidesen monografikus szinten is lehetőségünk lesz Gericis és Lehrmann útjának tágabb művelődés-, gazdaság- és kultúrtörténeti dimenzióinak bemutatására (Kurucz 2017).

Utazási gyakorlat és kommunikáció

Bár a „Grand Tour” hagyománya, melyet a 17. század második felétől a főnemesi, vagy tehető polgárfjak tanulmányainak elengedhetetlen részeként tartottak számon, illetve a hazai protestáns értelmiség fiatalkori külföldi egyetemjárása elvben mintát adhatott az előkészületekhez, Gericis és Lehrmann nyugat-európai utazása mindenképpen különleges vállalkozásnak tekinthető. A korájuk utazási gyakorlat, illetve a 16. század második felétől megjelenő művek az *ars apodemica* vonatkozásában gondolkodási mintát, integrált utazáselméleti tudományt közvetítettek, sőt a 17. század közepétől a megalakuló tudós társaságok a korábbi útleírások adatainak ellenőrzéséhez is szolgáltak mintákkal. A 18-19. század fordulójának időszakát tekintve azonban – különösen a két keszthelyi tanár küldetésének vonatkozásában – eleve más motivációs és célrendszerek érvényesültek, mint például az idegen és/vagy hazai föld, az idegen és hazai népesség viszonyainak, karakterének deskriptív megjelenítése, összevetése, dichotómiájának problematikája (Stagl 1995, 2002 94-102.; Carey 2012 21-51.) .

² Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSZK) Kézirattár Quart. Hung. 3227/1 fol. 4. Alfortban működött, az École Royale d'Économie Rurale et Vétérinaire.

³ Lehrmann keszthelyi tanulmányait követően Batthyány birtokon, Ruszton gyakornokoskodott. Az alapító halála után rendelte Bécsbe az örökös. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) Festetics Levéltár (a továbbiakban Lt) Directorátusi Ügyiratok P 279 130. d. T. III. fol. 81.

Az egy generációval korábbi, vagyis a 18. század közepének utazási gyakorlata, különösen nemes ifjak esetében, nyilvánvalóan nem nélkülözhetette a társadalmi háttér kínálta lehetőségek kihasználását, viszont a fizikai távolság megtétele, az idegen föld magasabb társadalmi köreivel való érintkezés, magától értetődően komoly költségekkel járt, de az „utazási kedv” alakulására természetesen a kor divatja is befolyással volt. Miután a jótollú író, szerkesztő, politikus Joseph Addison (1672-1719) a század elején a *Spectator* című londoni lap hasábjain közzétette *Remarks on Italy* című írását, angol úriemberek generációi számára a két leggyakoribb úticélnak Itália és Franciaország számított, de természetesen egy jómódú és művelt német városi polgár vagy nemesember számára is magától értetődő volt Párizs vagy az antik Róma kincseinek felkeresése (Hlavin-Schulze 1998 47-50.; Grosser 1999 229-236.; Bony 2002 3.). Előbbit „a gálans világ középpontja”-ként tartották számon, míg utóbbit maga Johann Wolfgang Goethe (1749-1832) is a „világ fővárosa”-ként aposztrofált, bár jegyezzük meg, hogy a „Grand Tour” európai példája a művelt magyarországi nemesi körökben is követésre talált, elégséges említenünk a fiatal gróf Teleki József (1738-1796), gróf Széchényi Ferenc (1754-1820) vagy éppen Berzeviczy Gergely (1763-1822) nyugat-európai utazásait (Volkman 1787 1.; Goethe 1992 147.; Tolnai 1987; H. Balázs 1967).⁴

Gerics és Lehrmann számára viszont e két terület nem kitüntetett úticélnak szerepelt, vagyis útjuk nem az „érzelmes utazás” kategóriájához tartozott, melynek karakterológiáját egyébként a francia forradalom eseményeinek kezdeti időszakáról beszámoló Joachim Heinrich Campe (1746-1818) berlini tanácsos fogalmazta meg a 18. század végén, s amelynek értelmében az „érzelmes utazás” élményeinek papírra vetése csupán „egyetlen szemlélőnek az átéltek” érzelmi alapú történeti regisztrációjaként értékelhető (Campe 1797 VII). Az ilyen jellegű utazás résztvevői pedig aligha törekedtek arra, hogy részletes topográfiai leírást adjanak, vagy éppen a kulturális kincsek rendszerezett értelmezésére vállalkozzanak. Campe megfogalmazása nyilvánvaló utalást tartalmaz a század utolsó harmadának Európa szerte népszerű angol írója, Laurence Sterne (1713-1768) franciaországi és itáliai élményeit megörökítő könyvére, illetve annak címére, sőt Campe tételét erősítve egyáltalán nem meglepő, hogy Sterne *A Sentimental Journey through France and Italy by Mr. Yorick* című művének angol nyelvű kiadása gróf Festetics György fiatalkori magánkönyvtárában is megtalálható volt. Hatását mi sem jelzi jobban, mint az a tény, hogy Sterne emblematikus figurája, Yorick, azonosulási és viselkedési mintát is jelenthetett számára, hiszen amikor 1777-ben Lipcsében meglátogatta Bél András Károlyt (1717-1782), a tudós tanár későbbi levelében úgy utalt Yorickra, vagyis Sterne-re, mint a fiatal magyar főnemes barátjára.⁵

A század utolsó harmadáig domináns módon hat műfaj szolgált keretként az élmények megörökítésére, vagyis a napló, a felsorolás jellegű egyszerű útvonaljegyzék, az útikönyv (az *ars apodemica* szellemében), a korban divatos útlevelek, melyből egy külön regényműfaj fejlődött ki, valamint a *voyages pittoresques*, mely a szöveg és a képi ábrázolás szintéziseként értelmezhető (Baum 2017 59-60). Mindamellet a 18. század közepétől vannak egyértelmű adatok arra nézve, s ez magának az utazás célkitűzéseit, illetve a tapasztalatok megörökítését dokumentáló publikációk alapján igazolható, hogy megjelent a „technológiai utazás” műfaja. A külföldi tapasztalatok, netán a haladottabb eljárások technológiai leírásának gyakorlata, a megfelelő terminológia és a szabatoság szükségessége német nyelvterületen nyilvánvalóan a modernizáció, a tudásáramlás, sőt a tudományos ismeretek népszerűsítésének elengedhetetlen eszközének tekinthető (Weber 1981 189-217.; Siebers 2002 39.; Jones 2012 1102.). Ezt a törekvést fejlesztette tovább Friedrich Christoph Nicolai (1733-1811) berlini szerkesztő, aki az 1781-ben a német fejedelemségekben, városokban, valamint Svájcban tett útjáról kiadott

⁴ MNL OL Széchényi Lt Széchényi Ferenc hagyatéka P 623 1. k. 93. d. No. 12

⁵ Bél 1777. május 17-én Lipcsében kelt levelében így ír: „Dass Yorick (sic), oder noch seinem eigenem Nahmen, Lorenz Sterne, Ihr Freund ist, bester Graf, daran habe ich keinen Augenblick gezweifelt...” MNL OL Festetics Lt P 235 108. d. No. 190 fol. 413.

tizenkét kötetes művének bevezetőjében fektetett le fontos szempontokat, beleértve a technikai előkészületek kritériumait, a minél teljesebb hasznosítás információs rendszerének követelményét. A „Gemeinnützigkeit”, vagyis a hasznosíthatóság érdekében Nicolai leszögezte, hogy eleve meg kell határozni az útvonalat, a felkeresendő helyeket, az eltöltendő időt, listát kell összeállítani a felkeresendő személyekről, információkat kell gyűjteni a rendelkezésre álló kézikönyvekből, útleírásokból. Az út során útinaplót kell vezetni, a megfelelő szakkönyveket, időszaki kiadványokat be kell szerezni, s a jelentéseket három alapelv figyelembe vételével kell elkészíteni: hasznosíthatóság, aktualitás, valóság (Nicolai 1783-1796; Raabe 1991).

Fontos megemlítenünk, hogy a II. György (1727-1760) angol király és hannoveri választófejedelem által alapított göttingeni egyetem, a *Georgia Augusta* komoly hatást gyakorolt keszthelyi személyi és szakkönyvtári fejlesztések tekintetében.⁶ Festetics György ugyanis a Georgikon egyik első professzorával, a Nyugat-Európában tanult Pethe Ferencsel (1762-1832) kívánta lefordíttatni, illetve magyar viszonyokhoz szabva átdolgoztatni Johann Beckmann (1739-1811) több kiadást megért átfogó mezőgazdasági szakkönyvét, hogy azután tankönyvként alkalmazhassa a Georgikonban (Beckmann 1769; Kurucz 2013 228-229).⁷ Beckmann hivatkozott könyvének tematikus szakirodalmi rendszerében, pl. a tudós társaságok időszaki kiadványai, folyóiratok, repertóriumok, stb., mellett nemcsak gazdasági topográfiák szerepelnek, hanem több gazdasági tárgyú tanulmányútról kiadott mű címét is megadja. Az „Oekonomische Reise” címszó alatt Beckmann tizenkét művet ajánl, s köztük nem meglepő módon hat az angol Board of Agriculture titkára, a kor elismert szakírója, Arthur Young (1741-1820) nevéhez fűződik. Youngnak a forradalom előtti Franciaországban és Írországban tett tanulmányútjairól készült összeállítása kivételével a szigetország egy-egy régiójában tett tanulmányútjának leírásai közül négy mű angolul, illetve német fordításban, vagy akár mindkét nyelven megtalálható volt a keszthelyi családi könyvtárban (Beckmann 1806 54-55.; Kurucz 1990 33-35., 2013 201-203.; Young 1780, 1792).

A későbbi hasznosulás érdekében kialakítandó kapcsolatrendszer, illetve az utazással összefüggésben keletkező iratanyag esetében (például napló vagy jelentés a megbízó számára) alapvető követelmény volt a szubjektivitás lehető legteljesebb kizárása. A 18-19. század fordulójának időszakában a tudományos, illetve gazdasági jellegű, sőt piackutatásra is koncentráló utazások esetében a természettudományos és egyéb, a „Gemeinnützigkeit” szempontjából meghatározott megfigyelési szempontok tekintetében mindenképpen meg kellett haladni egy táj, vagy adott esetben egy gyapjúmosó üzem egyszerű inventarizálási szintjét (Bödeker 2002 505-507.; Buschmeier – Fieseler 2006 154-155.). Ki kellett lépni az egyéni élmény keretei közül, s miközben magától értetődő elvárás volt az egy-egy jelenséghez kapcsolódó aktorok hiánytalan számbavétele, vagy például egy kultúrtáj adottságainak felsorolása, különösen agrotechnikai gyakorlatok ismertetése során, egyúttal komplex entitások megjelenítésére is vállalkoznia kellett az utazónak a tapasztalatok regisztrálása során. Aligha vitatható, hogy ez megfelelő információs keretrendszer, vagyis kiindulópontként egy minden lehetséges szempontra érvényes instrukciók együttesének kidolgozását és alkalmazását tette szükségessé, illetve az utazásra kiválasztott személy tudományos felkészültsége, nyelvismerete, személyisége, s nem mellékesen fizikai teljesítő képessége is nélkülözhetetlen előfeltétel volt.

Az utazás során keletkezett iratanyag, a teljes szövegtörzs egy olyan komplex információs forrás, vagyis önmagát tekintve egy olyan „Open Source”, melyet derivatív módon lehet lebontani, s differenciált módon értelmezni (Siebers 1999 50.; Baum 2017 51). A vizsgálódás kiindulópontját három

⁶ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok P 279 21. d. fol. 346.

⁷ Beckmann hivatkozott munkájának újabb kiadását Joseph Offner (?-?) orvos szerezte be Festetics számára Bécsben 1802-ben. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok P 279 30. d. fol. 286-287v.

meghatározó elem, vagyis a cél, tér, idő/időtartam együttesen képezi, viszont ezen belül kell, illetve lehet a különböző szempontok szerint tovább differenciálni, akár pl. az utazás során keletkezett iratok jellege, műfaja, akár pedig az utazáshoz köthetően, de immáron más tér/idő relációban papírra vetett anyagot vizsgáljuk. Ez utóbbi esetben meghatározó szempont, hogy a szerző esetleg utólagosan átdolgozza eredeti feljegyzéseit, netán komparatív értelmezési lehetőséggel él, vagyis nem a konkrét helyszínen és időben veti papírra gondolatait!

Természetesen különválasztva az indulást megelőzően kézhez vett instrukciókat, viszont az utazás során keletkezett jegyzetek, még ha azok az utazás célja, vagyis adott esetben a *peregrinatio oeconomica* szempontrendszeréhez igazodnak is, egyúttal a személyes, de magától értetődően továbbra is a tér és az idő relációjának függvényében maradva, a kulturális emlékezet forrásaiként is értelmezhetők. A feljegyzések „eredetisége”, vagyis az adott helyszínen készített feljegyzések vagy rajzok, az utóbb megfogalmazott jelentések, illetve a napló elkészítése esetében külön szerepet játszhat az utólagos reflexió. Gerics átdolgozott, s a hazai olvasóközönségnek szánt „Európa míveltebb tartományiban tett utazási jegyzések” című kéziratos naplója szolgált példát erre, melynek számos lábjegyzete az eredeti szituációt megörökítő leírást „intertextuális” eszközökkel árnyalja. Egy brünni gyáripáros üzemében szerzett tapasztalatai kapcsán ugyanis így ír: „Úti társam korholt, hogy Offermanéknál nem vettem hasznát zsebbeli író szereimnek, mint Ferentz hegyén az obeliszk felírásai lemásoltakor, de el tsodálkozott midön tömött soraimban, rövid jegyzékeimben tellyesebb leírást talált, mint a maga naplójában. Ezt tsak azért jegyzem meg, mert az ilyen jegyezgetést pedanticusnak tartám, s igazán megmondva, átallottam is, de gyanúm is volt s a mint utóbb tapasztalásom is bebizonyította, hogy az olyan mindent feljegyző utast, kivált némely titkolódzó gyárosok, ferde szemmel néznek, s akarva a valótlan is feliratják. Emlékezem még egy mindig író angolról, kivel Genfben elhitették, hogy a Genfi tóban esztendőnként nagy héring halászat tartatik, a mit ő hiven feljegyzett. S meglehet, utóbb nyomtatásbanis nyilvánított több példátis hozhatnék fel tulajdon tapasztalásom köréből, mellyből kiviláglik, hogy az utasokat sokszor megjátják /:man hat sie zum Besten, oder man hängt ihren Bären an:/, azért vigyázóknak s nem vakon hívőknek kell lenniök. Ezzel azomban nem akarom azt állítani, hogy az utasnak nem kell naplót tartani. Sött, inkább, mert akár melly hiv legyenis, az emlékeztető erő, tsak ugyan nem tarthat az meg mindent hiven örökre, kivált ha több egy nemü, vagy több féleis magára vonta egy napon át a vándor figyelmét. Én a mindennapi jegyzést szükségesnek tartom, ha helyes eredményekre akarunk számolni utazásunk következtében.”⁸

S ezen a ponton újabb lényeges elemként kell figyelembe venni az egyediség, a hitelesség, továbbá az eredetiség kérdését. Itt ugyanis nemcsak arról van szó, hogy személytelen módon technológiai folyamatokat regisztrálnak a georgikoni tanárok, adott esetben a hasznosíthatóság elsődlegességére tekintettel vetik papírra a látottakat, hanem egy-egy technológiai leírás megszületéséhez meghatározó feltétel a fogadó, vagy közvetítő személy attitűdje, segítőkészsége is. Lényeges eszköz a közvetlen párbeszédre való utalás, vagy egy-egy kérdésfeltevésre kapott reakció, annak visszaidézése pedig szintén az eredetiség és hitelesség szempontjából rendkívül komolyan esik latba. De ugyanilyen jelentőséggel bír az utazás időtartamán belül egy-egy találkozás előzményének, a kapcsolati háló kialakulási folyamatának visszaidézése. Példaként említhetjük az esetet, amikor Gerics egy olyan állatorvoslást tanuló angol fiatalemberrel találkozott a franciaországi Alfort állatorvosi intézetében, aki Prosper von Arenberg (1785-1861) herceg jóvoltából folytatta tanulmányait, s akivel három évvel korábban még a göttingeni egyetemen ismerkedett meg. Jellemző módon átdolgozott naplójában erről már nem tett említést, hanem a Directionnak küldött 1824. január 6-i jelentésében számolt be.⁹ A *peregrinatio oeconomica* kapcsán keletkezett iratanyagok hitelessége mindemellett származhat az enciklopédikus műveltségre utaló

⁸ OSZK Kézirattár Quart. Hung. 3727/1 fol. 11v-12.

⁹ MNL OL Festetics Lt Központi Birtokigazgatás P 274 3. d. 5. Gerics Pál jelentései külföldi útjáról 1819-1825 fol. 311-314v..

szóhasználatból, a leírás tárgyyszerűségéből, valamint az utazás időszakában rendelkezésre álló, vagy az utólagos átdolgozás idején már megjelent újabb szakirodalomra való hivatkozásból. Nem elhanyagolható szempont az összevetés, a tapasztalati tér és idő pontos rekonstrukciója, s nem mellékesen – látszólag paradox módon – az érzelmi azonosulásra utaló megfogalmazás, pl. sajnálkozás a magyar áruk forgalmazásával kapcsolatos akadályok miatt egy-egy régió vagy ország piacain. A korábbi időszakok utazási gyakorlatához képest ráadásul egyértelmű szemléletbeli változást jelent a pusztán kuriozitás regisztrálásának és közvetítésének átértékelése, mely régebben az utazások szempontjából eleve meghatározó motivációs elemként jöhetett számításba, vagyis mindez érzékelhető az ilyen jellegű tárgyak, jelenségek lejegyzésének elhagyásában, vagy éppen kritikával történő leírásában.

Az instrukció, mint megfigyelési és regisztrációs rendszer

Az előbbieken az utazás karakterológiájának alapvető elméleti kérdéseit, illetve a két georgikoni tanár tapasztalatainak regisztrációja során keletkezett iratanyag vizsgálatával kapcsolatos szempontokat érintettük. A kiindulópont azonban egy komplex forrásegyüttes első eleme, vagyis az utazási instrukció, mely a tapasztalati tér és az idő tekintetében általános és egyedi kereteket ad, legyen szó az útvonal meghatározásáról, ezen belül egy textilipari üzem vagy juhászat felkereséséről, a felkeresendő helyszínek ütemezéséről, vagy éppen az adott évszakhoz kötődő munkák megfigyelési kötelezettségéről. Az instrukció a megfigyelhető és regisztrálható gyakorlatokat a részletes „végrehajtási utasítás” révén magától értetődően a már meglévő ismeretek alapján absztrahálható teóriára építi, viszont a hitelesség szempontjából, adott esetben a teória helytálló/nem helytálló voltának igazolása miatt ugyanilyen elengedhetetlen a tényleges tapasztalatoknak az előírt nyelvhasználat mediális rendszerében való rögzítése.

Mindemellett az instrukció tágabb kört nyitott, hiszen nem tekintihette elégségesnek a megismert gyakorlati, technológiai eljárások regisztrációját. A tudáscentrumok felkeresésében, a kor szellemi elitjével való személyes kapcsolatépítés követelményében az a felismerés érhető tetten, hogy a tudomány adhat kulcsot a jelenségek és folyamatok lehető legteljesebb és tényleges feltárásához, illetve megértéshez. A két georgikoni tanár útja során magától értetődőnek tűnik tehát ez a törekvés a legkülönfélébb természettudományos eredmények megismerésére, az elméleti fizikusokkal, parazitológusokkal, vagy éppen más tudományterületek reprezentánsaival való kapcsolatteremtés. E felfogás szerint egyértelműen a tudomány az a „master-key”, melynek révén megnyílhat egy modernebb világ kapuja, s a megszerzett ismeretek révén – Gericcs későbbi szavaival élve – a „Georgicon érdemének s betségének” köszönhetően a „közboldogság” mellett az „Uradalom s Honom java” egyaránt elősegíthető.¹⁰

A Gericcs számára összeállított német nyelvű instrukció eredeti tisztázata gróf Festetics László 1820. március 17-én látta el kézjeggyével Bécsben, s másnap személyesen is fogadta a Georgikon tanárát, hogy a részleteket illetően szóban is értekezzen vele, ajánlólevelekkel lássa el, illetve Gericcsnek aláírásával kellett igazolnia, hogy az instrukcióban foglaltakat tudomásul vette, az útvonaltervet megkapta, s kijelenti, hogy útja során az előírásoknak megfelelően jár el.¹¹

Az instrukció huszonkilenc pontból és tizenhét alpontból állt. Tematikailag, illetve a meghatározott feladatok, a tapasztalatok rögzítése, közvetítése valamint a technikai feltételek vonatkozásában három különálló részre tagolódott. A bevezető szerint a gróf azzal a céllal bocsátotta útjára Gericset, hogy birtokainak leendő fő-állatorvosi kinevezése előtt gazdasági, műszaki, orvosi tekintetben képezze magát, továbbá nagykereskedőkkel, gyáriparosokkal kapcsolatot építsen ki, állattenyésztési tapasztalatokat

¹⁰ MNL OL Festetics Lt Központi Birtokigazgatás P 274 3. d. 5. Gericcs Pál jelentései külföldi útjáról 1819-1825 fol. 310v.

¹¹ MNL OL Festetics Lt Központi Birtokigazgatás P 274 3. d. 5. Gericcs Pál jelentései külföldi útjáról fol. 552-564.

gyűjtsön, az intenzív szántóföldi növénytermesztés regionális sajátosságait, a különböző vetésforgók alkalmazását, valamint a rét- és legelőgazdálkodással kapcsolatos eljárásokat tanulmányozza.

Ezt követően az instrukció – részben a fentiekben jelzett minta szerint – megszabta, hogy milyen módon regisztrálja tapasztalatait. Először is naplót kellett vezetnie, feljegyezve az utazás célkitűzéseinek megfelelően létrejött ismeretségeket, milyen új eljárásokat látott/tanult el, továbbá milyen észrevételeket tesz az előbbiekkal kapcsolatban. A vonatkozó alpont szerint a pénzmozgásokat is pontosan kellett nyilvántartania. Írásbeli kötelezettségei közé tartozott még, hogy címlistát vezessen, a levelekről és beszámolókról rövid kivonatokat készítessen, mindezekről nyilvántartást vezessen, írásos küldeményeit pedig megszámozva továbbítsa. Mindemellett a Directio számára nyolc naponként rövid beszámolót kellett küldenie az addigi tevékenységéről, feltüntetve azt is, hogy mit tervez a következő nyolc-tizennégy napban. Az összefoglaló havi jelentésekben meghatározott kérdésekre kellett választ adnia, vagyis milyen gazdaságokat keresett fel, milyen tapasztalatokat gyűjtött a növénytermesztés, rétművelés, majd pedig az állattenyésztés vonatkozásában. Ezt követően be kellett számolnia arról, hogy milyen könyveket olvasott el egy hónap alatt, milyen tudós társaságokat keresett fel, s milyen állapotban találta azokat, továbbá kikkel találkozott, kiktől milyen ajánlóleveleket szerzett.

Az instrukció második tematikai egységéként értelmezhető az előzőekben megszabott teendőknek a legapróbb részletekbe menő kifejtése, egyfajta végrehajtási utasítás formájában. Az első vonatkozó alpont a munkaszervezésre, a különböző munkák irányítási, szervezési háttérének regisztrációjára vonatkozott. Ezt követően Gericznek a szántóföldi növénytermesztés tekintetében ki kellett térnie az alkalmazott vetésforgó növényeire, a növényápolás, gyomtalanítás gyakorlatára, illetve a termés esetleges tárolására, konzerválására. Figyelemmel kellett lennie a talajtani adottságokra, az egységnyi területen időszakosan alkalmazott szerves vagy szervesetlen trágya mennyiségére, továbbá a vetőmagmennyiségre is. Az egyes országok mértékegységeit a magyar viszonyok közt általánosan ismert rendszer szerint kellett átalakítania, így a vetésterületek esetében a magyar holdat kellett alkalmaznia. A rét és legelőművelés ismertetése során megfelelő botanikai terminológiával kellett azonosítania a „mesterséges” és „természetes” takarmánynövényeket, pontosan regisztrálnia kellett a kaszálással, forgatással, tárolással kapcsolatos eljárásokat, alkalmaznak-e öntözést, továbbá milyen gyakran törik fel a területet, milyen fűmagokkal vetik be. Magától értetődően pontos adatokkal kellett szolgálnia arról is, hogy egységnyi legelőterületen hány, illetve milyen állatot tartanak, milyen időszakokban, valamint a legelő területek fajtáiról, elhelyezkedéséről, pl. erdei, alföldi, hegyi. Természetesen ehhez az egységhez hozzátartozott az alkalmazott munkaeszközök számbavétele. Az újdonságnak tűnő darabokról pontos leírást kellett adnia, illetve az esetleges georgikoni, uradalmi alkalmazhatóság érdekében megfelelő modellek beszerzési lehetőségéről is tájékoztatnia kellett a Directiót. Önmagáért beszél az a meghagyás, hogy amennyiben Albrecht Thaer (1752-1828) möglini mezőgazdasági intézetében a Georgikon modellállományához képest újabb darabokra bukkanna, azonnal értesítse megbízója birtokigazgatását.

Az állattenyésztéssel, állattartással összefüggésben le kellett írnia a legeltetés rendszerét, istállózó tartás esetén pedig a takarmánynövények keverésének, adagolásának gyakorlatát. Jellemző módon igen részletes utasítás vonatkozott a juhtenyésztéssel kapcsolatos tapasztalatok rögzítésének kritériumaira, mindenképp a látott fajták tulajdonságainak számbavételét illetően. Figyelemmel kellett lennie az anyaállatok tartási körülményeire, táplálására, védelmére, továbbá milyen mennyiségű szalastakarmányt kalkulálnak a tulajdonosok meghatározott számú állatra. Ugyanebben a részben a gyapjúval való eljárások megfigyelése következett, vagyis a nyírás előtti úsztatásról, a gyapjúválogatásról, osztályozásról, bálázásról, tárolásról is rendelkezett az instrukció. Mindemellett szigorú utasítást kapott Geric arra nézve is, hogy a megfelelő gyapjúminták beszerzéséről gondoskodjon. Végezetül rögzítenie kellett a juhászatok által alkalmazott személyzet szerződéses feltételeit, kitérve arra a fontos körülményre, hogy a darabszámhoz képest hány ember alkalmazását tartják szükségesnek az állományok tulajdonosai, s alkalmaznak-e állatorvost.

A lovak esetében hasonló elv szerint feljegyzést kellett készítenie az egyes fajtákról, a tartásuk körülményeiről, az évszakonkénti változásokról. Ugyanilyen fontos szempont volt a fiatal állatok tartási gyakorlata, a takarmányozás módja, s természetesen a kereslet és kínálat adatainak rögzítése. Gericsnek természetesen itt is ki kellett térnie az alkalmazott személyekre, beosztásuk, feladatkörük szerint, itt is megemlítve az állatorvos meglétét vagy hiányát. A szarvasmarhatartás sajátosságait ugyanilyen rendszer szerint kellett rögzítenie, regisztrálva a hízalási és tartási gyakorlat évszakonként változó elemeit, az állatonként kalkulálható takarmány szükségletét. A tejtermelő tehenészetek leírása során a különböző fajták tulajdonságaira is ki kellett térnie.¹² Számba kellett vennie a tejfeldolgozás arányait, többek között az egységnyi tejből előállítható vaj mennyiségét, de ugyanezen témakörben maradva, pontosan le kellett írnia a sajtgyártás során alkalmazott technológiai eljárásokat, az egyes sajtok tulajdonságait, a feldolgozó helyiségek elrendezését, az alkalmazott eszközöket.

A sertésekkel kapcsolatos megfigyelési szempontok közül mindenképpen figyelemre méltó, hogy néhány fajtát előzetesen is megnevez a dokumentum. Gericsnek a lotaringiai, hannoveri és veszfáliai fajtákról kellett információval szolgálnia, különös tekintettel a takarmányozásra, a burgonya, a bab és a pillangós növények alkalmazására. Hasonlóan az előbbiekhöz, itt is elkülönítve kellett regisztrálnia az évszakonként változó tartási gyakorlatot. Az állattenyésztéssel, illetve állattartással kapcsolatos pontokkal együtt szerepelt egy olyan meghagyás is, hogy minden jelesebb tudásközpontban fel kell keresnie az állatorvosi intézeteket, leírást kell adnia az intézet működéséről, de természetesen ismeretséget kellett kötnie jelesebb állatorvosokkal, egyetemi tanárokkal.

Piacutatási szempontokat tükröző részeket is tartalmazott Gerics utasítása, melynek első eleme a főbb gyáripari központok felkeresésére irányult. Magától értetődően a gyapjúfeldolgozás valamennyi munkafázisára ki kellett térnie, így ennek megfelelően kulcsfontosságú volt a bálákba kötött gyapjú válogatása és osztályozása. De ugyanilyen fontos volt a különböző gyapjufajták meghatározott finomságú és minőségű szövetek előállításához való alkalmasságának kérdése. Ebben a vonatkozásban nem egyszerű feladatot kapott, mivel ki kellett derítenie, hogy az egyes termelők, pl. Eduard von Lichnowsky (1789-1845) herceg, Esterházy Pál (1786-1866) herceg, a londoni osztrák nagykövet, sőt Festetics László nagybátyja, gróf Eszterházy Károly (1756-1828), vagy éppen Festetics László és más Habsburg birodalmi nagybirtokos gazdálkodók gyapját milyenre értékelik a kereskedők, s be lehet-e azonosítani a gyárakba kerülő nyersanyagot. Mindezekben túlmenően külön pont rendelkezett arról, hogy Gericsnek a rajnai, németalföldi és angliai textiliparosokkal, kereskedőkkel „barátságos viszonyt” kell kialakítania, pontos elérhetőségüket egy külön erre a célra tartott „Addressbuch”-ba feljegyeznie, hogy haza térését követően akár a Directio, akár maga a gróf közvetlenül kapcsolatba léphessen velük.

Mindazonáltal az instrukció a nagyobb birtokközpontokhoz kapcsolódó mintagazdaságok termelési gyakorlatára vonatkozó megfigyeléseken túlmenően a főnemesi családok reprezentatív kertjeinek, valamint a különböző nagyvárosok, egyetemek botanikus kertjeinek leírására is kötelezte a georgikoni tanárt. Ennek megfelelően udvari kertészekkel, dísnövénytermesztéssel foglalkozó kertész vállalkozókkal, kereskedőkkel szintén kapcsolatba kellett lépnie, s a megbízójától kapott visszajelzés alapján különleges magvakat, szaporító anyagot is be kellett szereznie.

A harmadik tartalmi egység a küldetésével kapcsolatos diszkrecionális és egyéb technikai elemeket foglalta magában. Szigorúan meghagyták számára, hogy csakis személyre szólóan adhatja át ajánló leveleit, alkalmazottnak semmiképpen. Folyamatosan törekednie kellett további ajánló levelek beszerzésére, az út célkitűzéseinek megfelelően tudós társaságok tagjaihoz, állatorvosokhoz, mintagazdaságok tulajdonosaihoz éppúgy, mint gyáriparosokhoz vagy bankárokhoz. Az instrukció rendelkezett még arról is, hogy gyalogosan folytatott útja során fogadjon fel kalauzt, pogyászát az

¹² A Georgikon tehenészete számára Festetics László számos bajorországi és svájci fajtát hozatott. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok P 279 124. d. T. II. fol. 81.

útvonaltervnek megfelelően előre továbbítsa, kitérőt csak alapos indokkal, előzetes engedéllyel tehet, azonban a meghatározott útvonalhoz mindig vissza kell térnie. Természetesen a korábbiakban már jelzett módon feltétlenül értesítenie kellett a Directiót vagy megbízóját a kitérőről, majd pedig részletes jelentéssel kellett igazolnia eredményességét.

Mindemellett folyamatosan képeznie kellett magát, így Brüsszelben angol nyelvtanárt kellett fogadnia, s nem mellékes szempont volt, hogy jelentéseit a szükségesnek tartott idegen nyelvű annotáció alkalmazásával, de kizárólag magyar nyelven írhatta. További lényeges meghagyás volt Geric's számára, hogy a tudomány embereivel folytatott beszélgetések alkalmával kerülje a politikai megnyilatkozásokat, s kerülje a politikailag kompromittált személyekkel való találkozást, illetve Magyarországról csakis úgy nyilatkozzon, hogy az emberek elégedettek, s nem kívánnak különösebb változásokat a honi állapotok tekintetében.¹³ Ami az utazással kapcsolatos kiadásait illeti, a 100 pengő forint havi fizetésén felül szállásra, esetleges egyéb kiadásaira további 150 forintot kapott, valamint egyéb dologi kiadásokra, könyvek beszerzésére, mezőgazdasági eszközök és gépek modelljeinek készíttetésére újabb 100 forint áll rendelkezésére. (Egy-egy modell elkészítésének az ára maximum 15 forint lehetett, a drágábbnak tartott tételek estében engedélyt kellett kérnie a Directiótól.) Fontos megemlítenünk, hogy az instrukció megszabta azt is, mely bankházakhoz fordulhat külföldön. Berlinben például az európai híró Wilhelm Christian Benecke (1779-1860) bankjánál intézhette pénzügyeit, válthatta be hitellelét, míg Drezdában Michael Kaskel (1775-1845) bankházánál (Zedlitz-Neukirch 1836 202.).¹⁴

A meghatározott ütemezés szerint az induláshoz képest egy év múltán, vagyis 1821 áprilisában kellett Ostendében vagy Dunquerque-ben hajóra szállnia, s átkelnie Angliába, továbbá a csatolt lista szerint összesen 183 helység érintésével kellett előírt feladatait teljesítenie. Az instrukció utolsó része, a huszonkilencedik pont jócskán felülmúlta valamennyi korábban említett tematikus egység terjedelmét, mivel az útvonalat, a felkeresendő személyeket illetően további kiegészítéseket tartalmazott, konkrétan megszabva, hogy az egyes helyszíneken mire kell elsősorban figyelmet fordítania. Geric's a rendelkezés szerint Palleta György (?-?) inspektor kíséretében indult útnak, hogy a Brünn, Olmütz, Sternberg és Troppau útvonalon keresztül az első, számára különösen fontos stációt, gróf Eugen Dominik von Vrbna (1786-1848) großherlitzzi mintagazdaságát elérje. Ezután kísérelőtől megválva Szilézia területén kellett továbbhaladnia, ahol főbb állomásai Krischanowitz és Lichtenberg voltak, vagyis Eduard von Lichnowsky herceg birtokközpontjai, melyek juhászatuk révén váltak ismertté a korban. Az adott helyszíneken gyapjúmintákat kellett gyűjtenie, illetve a klasszifikációt kellett tanulmányoznia. Ezt követően gróf Heinrich von Larisch-Moennich (1793-1859), sziléziai porosz földbirtokos majorságaiban a Fellenberg-féle módszereket, a helyi tehenészetet, az istállók csatornarendszerét kellett megvizsgálnia, majd Plessig haladt tovább, hogy a helyi ménest és lótarast tanulmányozza, utána pedig Ratibor, Leobschütz, Neustadt, Neisse, érintésével Glatz grófságban Anton von Magnis (1786-1861) grófhhoz tért be, hogy juhtartásáról, szántóföldi növénytermesztéséről, valamint takarmánytermesztéséről gyűjtsön tapasztalatokat. Ezután Fürstenstein, Rohnstok és Puschkau útvonalon haladva Hans von Hochberg (1768-1833) gróf birtokait kereste fel, hogy az ott alkalmazott vetésforgóról szerezzen ismereteket, majd pedig a szomszéd birtokos, Karl Andreas von Richthofen (1762-1836) báró mintagazdaságát kellett tanulmányoznia. További stációkként Jauer és Liegnitz voltak feltüntetve, hogy a helyi istállózó állattartás sajátosságait regisztrálja. A környéken található porosz királyi törzsjuhászatot is fel kellett keresnie, melynek különlegességét az adta, hogy nem sokkal korábban Rambouillet, Malmaison, s egyéb franciaországi fajtákat szereztek be.

¹³ MNL OL Festetics Lt Központi Birtokigazgatás P 274 3. d. 5. Geric's Pál jelentései külföldi útjáról . fol. 557. A georgikoni tanár magyar nyelvű jelentései a nyelv konkrét állapota, a szóhasználat, a hangrend, az ortográfia alakulása szempontjából egyaránt fontos korpusznek tekinthetők.

¹⁴ Uo. fol. 557v. A berlini bankár 1829-ben kapott porosz nemességet, gröditzbergi birtokát, a kastélyt, az angol ízlés szerint kialakított kertet különösen figyelemre méltónak tartották a korban.

Innen Haynau, Bunzlau, Görlitz, Bautzen útvonalon haladva érte el Drezdát, melynek környékén szintén a királyi törzsjuhászat állományáról és tartásáról gyűjtött tapasztalatokat. A sokat dicsért juhászatok közül egyebek mellett Rochsburgban és Klipphausenben LXIII. Henriket, Reuss zu Köstritz (1786-1841) hercegét kellett közelebről megismernie, de Pirnába is ellátogatott. Drezda a korábban megjelölt bankház révén további ajánlólevelekkel is szolgált számára, ami a helyi gyapjúkereskedőkkel való kapcsolatépítés miatt volt szükséges.

A szász fővárosból Lipszék folytatva útját, majd Hallén át Köthenbe kellett mennie, s további állomásai Nienburg, Hoym, Dessau voltak. Nem mellékes, hogy az instrukció ezen része azt is megemlíti, hogy a hercegi kormányzat egyik magas rangú tisztviselőjétől származó, összesen tizenhét ajánlólevelet adott át Gericsnek Festetics László. Ezután Zerbst és Potsdam következett, s itt a georgikoni tanárnak a lugasos szőlőművelést kellett tanulmányoznia, majd a brandenburgi Paretz érintésével, ahol szintén jeles törzsjuhászat volt, Berlinnek vehette útját. Az instrukció szerint a porosz fővárosban Thae után kellett érdeklődni, továbbá Sigismund Friedrich Hermbstädt (1760-1833) vegyészprofesszorral ismeretséget kötnie, s a tőle kapott ajánlólevelekkel minden lényeges intézményt, látnivalót felkeresnie. Ezután Thae möglini tanintézete következett, ahol a művelési rendszerekről, az állattenyésztés, továbbá a szakképzés elméleti részéről is átfogó képet kellett nyernie, illetve törekednie kellett arra, hogy a tanárokkal is megfelelő kapcsolatot építsen ki. Ugyanitt fontos szempont volt a különböző modellek beszerzése. Ezt követően vissza kellett térnie Berlinbe, hogy a königshorsti kamarai birtok igazgatását, gazdasági tevékenységét tanulmányozza, majd Mecklenburgon keresztül északnak vette útját, hogy alapvetően a tartományban folyó lótenyésztést tanulmányozza. Említést érdemel, hogy az instrukció szerint Roykó János (1774-1838) georgikoni tanártól kapott ajánlólevéllel építhetett ki kapcsolatokat. Tervezett főbb stációi Friedland, Anklam és Greifswald voltak, de természetesen fel kellett keresnie Ivenackban Albrecht Joachim von Maltzahn (1788-1862) báró híres ménésbirtokát. Ugyanitt az instrukció meghagyása szerint kellő figyelmet kellett fordítania a mecklenburgi művelési rendszerek intenzív trágyafelhasználására is. Ezután Hamburg következett, majd a Hannoveri Királyság, Hoya, s a Weser mentén virágzó parasztgazdaságokat kellett végiglátogatnia, tekintettel elismert lótenyésztésükre. A Neuhausban található királyi ménest szintén fel kellett keresnie. A részletesen kidolgozott instrukció ezen a ponton a kalenbergi serfözde felkeresésének kötelezettségével zárult. További, a helyszínhez kötött részletesebb leírást már nem tartalmazott az instrukció, melynek oka egyértelműen abban rejlik, hogy Gerics eddig a régióig, illetve településig rendelkezett ajánlólevelekkel az indulás idején, illetve a megadott utasításnak megfelelően szerezhetett további ajánló leveleket, s kapott további utasításokat Festetics Lászlótól vagy a Directiótól.

Mindazonáltal a részletes instrukcióhoz csatolt jegyzék még számos, a német fejedelemségekhez és Németalföldre köthető helyszínt, így fejedelmi központot, egyetemi vagy iparvárost felsorol. A lista teljessége nélkül a főbb útvonal a következő volt: Nordheim, Göttingen, Kassel, Münden, Giessen, Frankfurt-am-Main, Limburg, Schaumburg, Nassau, Koblenz, Köln, Eschweiler, Lüttich (Liège), Brüsszel, Antwerpen, Breda, Dordrecht, Rotterdam, Delft, Haarlem, Amszterdam, Utrecht, Hertogenbusch, majd ismét Brüsszel. Itt némi kitérőt kellett tennie Gentbe, onnan pedig Ypern felé kellett továbbhaladnia Ostende vagy Calais irányába. Egyértelmű tehát, hogy a Csatornán túli területek bejárása tekintetében az instrukció nem adott pontos eligazítást, vagyis a későbbiekben került meghatározásra az útvonal, melyet Gerics időközben megszerzett információi, s természetesen ajánlólevelei, kiépített kapcsolatai szintén befolyásolhattak. Ugyanez érvényes a szigetországból történő visszatérését követő időszakra, hiszen küldetése, mint azt korábban láthattuk, magában foglalta, Párizst, az alfort-i Királyi Állatorvosi Intézetet, majd pedig Svájc felé kellett vennie útját.

Gericshez képest Lehrmann instrukcióját a csatolt útvonaltervvel együtt néhány hónappal később, vagyis 1820. július 25-i dátummal jegyezte gróf Festetics László. A bevezetőben Gerics instrukciójához hasonlóan utalt arra, hogy milyen meggondolásból indítja útnak, vagyis a tanulmányutat követően

kertészként és fővincellérként kívánta alkalmazni.¹⁵ A Lehrmann tanulmányútját meghatározó dokumentum viszont eltérést mutat abban a tekintetben, hogy bár az instrukció huszonhat pontból, és tíz alpontból áll, ez esetben nincs olyan jellegű elméleti, elvi bevezetés mint Gericsé esetében, hanem a megbízó rögtön a konkrét tapasztalati térrel kapcsolatos gyakorlati teendőkre tér át. Gericsével összevetve Lehrmann Szilézián, Felső-Szászországon, illetve a porosz területeken keresztül haladva, részben párhuzamos útvonalat követett, melynek során parkokat, díszkerteket, gyümölcsösöket, kertészeteket, azután pedig a hannoveri területeket elhagyva híres borászatokat keresett fel. Azonos vonás viszont, hogy a Gerics számára meghatározott forma szerint tartozott jelentéseit, összefoglaló beszámolóit elkészíteni és megküldeni. A magyar borok értékesítési gyakorlatát érintő megfigyeléseit is kamatoztatnia kellett, különösen a sziléziai irányú kiviteli lehetőségek felmérése tekintetében, úgyhogy ebben a vonatkozásban Gerics piackutató tevékenységéhez hasonló feladatot kapott.¹⁶

További eltérést jelent viszont, hogy egy meghatározott helyszínen, Haarlemben kellett elkészítenie első összefoglaló beszámolóját, s megküldenie Keszthelyre. Ugyanígy fontos megjegyeznünk, hogy jelentéseit, naplóját, stb., nem magyarul, hanem németül volt köteles írni,¹⁷ de Gericshez hasonlóan nyelvtudását neki is fejlesztenie kellett, s az instrukció szerint Haarlemben angol és francia nyelvtanárt kellett fogadnia. Fizetése, útjának finansziális háttere szintén eltérést mutat, hiszen havi fizetése 60 pengő forint volt, egyéb kiadásaira 40 pengő forintot kapott, illetve modellek, könyvek, térképek, stb. beszerzésére 100 váltóforintot (Vargha 1885; Kurucz 2016 563-564.). Semmiképpen sem állítható azonban, hogy Lehrmann nem rendelkezett megfelelő anyagi háttérrel, hiszen a nagyobb városokban való tartózkodása idején, vagyis Berlinben, Frankfurt-am-Mainban 200, míg Amszterdamban 300 pengő forintra volt jogosult. Fontos megemlítenünk még, hogy jóllehet a két georgikoni tanár útvonalterve érthető okokból nem esett egybe, de találkozásaik alkalmával, így berlini, hollandiai, s a jövőbeni angliai tartózkodása idején Lehrmann köteles volt konzultálni Gericcsel.¹⁸

Mindamelletts Lehrmann instrukciójának útvonalterve eltérést mutat abban a tekintetben is, hogy a magyar fiatalember szőlészeti és borászati ismereteit elsősorban régiókhoz kötődően gyarapíthatta. Ennek megfelelően az instrukció negyedik pontja határozottan a Rajna, a Majna, a Mosel és a Neckar vidékére utasította, ahol a Bodenheimer, Laubenheimer, Niernsteiner, Markebrunner, Hochheimer, Rüderheimer, Johannesberger és a Steinwein borok készítésének tanulmányozása, az alkalmazott tárolási, borkezelési eljárások, illetve a szezonális növényápolási, metszési, s a szaporítási ismeretek elsajátítása volt a feladata. Természetesen figyelemmel kellett lennie a talajadottságokra, a szőlőskertek fekvésére, s az alkalmazott eszközökre is. A Directiónak küldött beszámolóban öt kérdésre kellett válaszolnia, vagyis az eltelt hónapban milyen szezonális munkákkal kapcsolatban szerzett ismereteket, illetve sajátított el, milyen szőlőfajtákról készített leírást, milyen szőlőművelési kultúrát ismert meg, milyen szakirodalmat olvasott, s végezetül mit tart mindezek felül említésre méltónak? Ezzel összefüggésben a megfelelő eszközmodellek, szaporító anyagok, magvak, szakkönyvek beszerzése ügyében folyamatosan kapcsolatban kellett maradnia a Directióval. A diszkrecionális eljárási kötelezettségek valamint a lehetőség szerinti minél több ajánlólevél beszerzésének előírása Lehrmann instrukciójában is fellelhető, csakúgy mint a meghatározott bankházakkal való kapcsolatfelvétel. Fontos megemlítenünk, hogy

¹⁵ MNL OL Fesztetics Lt Központi Birtokigazgatás P 274 3. d. 6. Lehrmann József jelentései külföldi útjáról fol. 8-13.

¹⁶ Uo. fol. 8v.

¹⁷ Lehrmann kiválóan fogalmazott magyarul is. Ld. a Directióhoz intézett 1826. április 22-én kelt levelét. MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Ügyiratok P 279 149. d. T. II. (nincs folio vagy numerus)

¹⁸ MNL OL Fesztetics Lt Központi Birtokigazgatás P 274 3. d. 6. Lehrmann József jelentései külföldi útjáról fol. 11v.

Lehrmann instrukciójának tisztázataiban utólagos betoldással szerepel a Bethmann frankfurti bankházhoz való hozzárendelés.

Gerics instrukciójához hasonlóan, bár közel sem olyan terjedelemben, de itt is található egy-egy helyszínhez köthetően rövid utalás arra, hogy mire fordítson különös figyelmet. Útja első kiemelt állomásán, Johann von Liechtenstein herceg eisgrubi kastélykertjét kellett tanulmányoznia. Ezután Breslau át Potsdam, Wörlitz, Pilnitz, Dessau fejedelmi kertjeit kellett felkeresnie, majd Berlin következett, ahol külön figyelmet kellett szentelnie a charlottenburgi park sajátosságainak, majd Weimar, Kassel, Wilhelmshöhe fejedelmi parkjait kellett tanulmányoznia, a különleges növényekről jegyzéket készítenie. A korábbiakban már említett bortermelő régiók felkeresésén túlmenően személyes ismeretsegeket is kellett kötnie, így Frankfurtban a Manskopf Sarasin kereskedő és bankár dinasztia tagjaival. Ezután Darmstadt, Aschaffenburg következett, majd ellátogatott a schwetzingeni botanikus kertbe, Karlsruheban pedig neves konyhakertészeteket keresett fel. Neussban a kor elismert főnemes botanikusával, Joseph von Salm-Reifferscheidt-Dyck (1773-1861) herceggel kellett személyes ismeretseget kötnie, s tekintélyére alapozva további ajánlóleveleket beszereznie. Ezután Németalföld felé vette útját, ahol nemcsak az amszterdami kertészetekkel ismerkedett, hanem a jövedelmező németalföldi szeszparlatok készítésének technológiáját is tanulmányozta. A tél folyamán Haarlemben kellett intenzív angol nyelvórákat vennie. Ezt követően Leiden, Brüsszel Aachen érintésével visszatért Frankfurt-am-Main környékére, hogy a tavaszi szőlőmunkákat tanulmányozza. Gerics instrukciójához hasonlóan a további útvonal és főbb megfigyelési szempontok megadása nélkül ezen a ponton zárult a Lehrmann számára szóló utasítás. A csatolt útvonalterv – nem számítva, hogy esetenként vissza kell térnie egy-egy városba – 61 tételt tartalmaz, tehát pontosan harmada a Gerics számára előírtaknak.

Összegzés

A 19. század második évtizedének végén tanulmányútra küldött georgikoni tanárok számára kidolgozott instrukciók különböző elemeinek vizsgálata, az útvonaltervek, a felkeresendő személyek, a meghatározott megfigyelési szempontok, továbbá a tapasztalatok rendszerezett és ütemezett regisztrációs kötelezettsége, az adaptáció, illetve az ismeretek közvetítésének személyes kapcsolati háló kialakításával történő elősegítése, s nem mellékesen a megfelelő szakirodalom, eszköz- és gépmodellek, mintadarabok, magvak, szaporító anyagok beszerzésének előírása, beleértve a tanulmányút anyagi háttérének biztosítását és technikai előkészítését, mindez együttesen arra vall, hogy gróf Festetics László rendkívül koncepciózus módon, a szakszerűség és hasznosíthatóság szempontjait figyelembe véve bocsátotta útjára Gerics Pált és Lehrmann Józsefet.

Az instrukciók önmagukban is jelzik, hogy a gróf, illetve a Directio Festetics György szellemi örökségének megfelelően igyekezett eljárni, melyet a szakkönyvtári fejlesztés, a Georgikon tanári állományának nyugat-európai tudásközpontokhoz való kötődése révén igyekezett erősíteni, s magától értetődőnek vette a legmodernebb minták, tudományos és technológiai eredmények, eljárások megismerésének, adaptációjának szükségességét.

BIBLIOGRÁFIA

BAUM, Constanze, 2017, Bode in Paris. Das Journal einer Reise von Weimar nach Frankreich im Jahr 1787 im Kontext von Reiseliteratur und moderner Stadterfahrung. In: Berghagen, Cord-Friedrich – Biegel, Gerd – Kinzel, Till (Hrsg.), *Johann Joachim Christoph Bode. Studien zu Leben und Werk*. Heidelberg: Winter 51-70.

BASALLA, George, 1967, The Spread of Western Science. *Science* 156. May, 616-622.

- BECKMANN, Johann, 1769, *Grundsätze der teutschen Landwirtschafft*. Göttingen-Gotha: Dieterich
- BECKMANN, Johann, 1806, *Grundsätze der teutschen Landwirtschafft*. Göttingen: Dieterich
- BONY, Alain, 2002, Prefatory Essay: From A(ddison) to W(ordsworth) by way of S(terne): Variations on Continental Travel in the Eighteenth Century. Introduction. In: Viviès, Jean, *English Travel Narratives in the Eighteenth Century. Exploring Genres*. Aldershot – Burlington: Ashgate 1-19.
- BÖDEKER, Hans Erich, 2002, "Sehen, hören, sammeln und schreiben". Gelehrte Reisen im Kommunikationssystem der Gelehrtenrepublik. *Pedagogica Historica* 38. 504-532. <https://doi.org/10.1080/0030923020380206>
- BUSCHMEIER, Matthias – FIESELER, Christian, 2006, Ästhetische Zahlen: Goethes Schweizer Reisen. In: Berisch, Lars (Hrsg.), *Vermessen, Zählen, Berechnen. Die politische Ordnung des Raums im 18. Jahrhundert*. Frankfurt/M-New York: Campus 151-177.
- CAMPE, Joachim Heinrich, 1797, Briefe aus Paris zur Zeit der Revolution geschrieben. Aus dem Braunschweigischen Journal abgedruckt. Braunschweig: Schulbuchhandlung
- CAREY, Daniel, 2012, Inquiries, Heads, and Directions: Orienting Early Modern Travel. In: Hayden, Judy A. (ed.), *Travel Narratives, the New Science, and Literary Discourse, 1569-1750*. Farnham: Ashgate
- KRÁSZ Lilla, 2013, The Circulation of Medical Knowledge in Eighteenth Century Hungary. *East Central Europe/L'Europe du Centre Est* 40. 268-295. <https://doi.org/10.1163/18763308-04003003>
- CSÉBY Géza, 2017, *A keszthelyi Helikon. Gróf Festetics György szerepe a magyar művelődéstörténetben*. Zalaegerszeg: Pannon Írók Társasága
- GOETHE, Johann Wolfgang von, 1985-1999, *Sämtliche Werke in zeitlicher Folge. Münchner Ausgabe*. Hrsg. Richter, Karl et al. Bd. 1-21. München: Beck
- GROSSER, Thomas, 1999, Tour de France – Frankreich als Ziel deutscher Reisender. In: Bausinger, Herrmann – Beyrer, Klaus – Korf, Gottfried (Hrsg.), *Reisekultur: Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*. München: Beck 229-236.
- H. BALÁZS Éva, 1967, *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus 1763-1795*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- HLAVIN-SCHULZE, Karin, 1998, »Man reist ja nicht, um anzukommen«. *Reisen als kulturelle Praxis*. Frankfurt/Main: Campus
- JONES, P. M., 2012, Arthur Young (1741-1820) For and Against. *The English Historical Review* 127. 1100-1120. <https://doi.org/10.1093/ehr/ces128>
- KURUCZ György: Az „új mezőgazdaság” irodalma az egykori Festetics-könyvtár anyagában. *Magyar Könyvszemle* 106. 1990. 32-44.
- KURUCZ György, 2008, Advanced Farming and Professional Training: The First Hungarian College of Farming. In: Vivier, Nadine (ed), *The State and Rural Societies. Policy and Education in Europe 1750-2000*. Turnhout: Brepols 195-214.
- KURUCZ György, 2013, *Keszthely grófja. Festetics György*. Budapest: Corvina Kiadó
- KURUCZ György, 2016, Adminisztráció, gazdálkodás, adósságkezelés. Gróf Festetics László pénzügyi helyzete az apai örökség átvételétől a zárgondnokság időszakáig (1820-1830). *Századok* 150. 535-584.
- KURUCZ György, 2017, Peregrinatio oeconomica. Georgikoni tanárok nyugat-európai tanulmányútjai a 19. század elején. *Századok* 151. 1007-1024.

LATOUR, Bruno – WOOLGAR, Steve, 1979, *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts*. London: Princeton University Press

LENOIR, Timothy, 1997, *Instituting Science. The Cultural Production of Scientific Disciplines*. Stanford: Stanford University Press

NICOLAI, Friedrich Christoph, 1783-1796, *Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz im Jahre 1781. Nebst Bemerkungen, Gelehrsamkeit, Industrie, Religion und Sitten*. Bd. 1-12. Berlin-Stettin: Selbstverlegt

PATY, Michel, 1992, A Comparative History of Modern Science and the Context of Dependency . *Science, Technology and Society. An International Journal Devoted to the Developing World* 4. 171-204.

RAABE, Paul, 1991, Friedrich Nicolais unbeschriebene Reise von der Schweiz nach Norddeutschland im Jahre 1781. In: Griep, Wolfgang (Hrsg.), *Sehen und Beschreiben. Europäische Reisen im 18. und frühen 19. Jahrhundert*. Heide: Westholsteinische Verlagsanstalt Boyens, 197-212.

SIEBERS, Winfried, 1999, Ungleiche Lehrfahrten – Kavalieren und Gelehrte. In: Bausinger, Herrmann – Beyrer, Klaus – Korf, Gottfried (Hrsg.), *Reisekultur: Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*. München: Beck 47-57.

SIEBERS, Winfried, 2002, Darstellungsstrategien empirischen Wissens in der Apodemik und im Reisebericht des 18. Jahrhunderts. In: Zimmermann, Christian (Hrsg.), *Wissenschaftliches Reisen – reisende Wissenschaftler. Studien zur Professionalisierung der Reiseformen zwischen 1650 und 1800. Cardanus Jahrbuch für Wissenschaftsgeschichte* 3. 29-49.

STAGL, Justin, 1995, *A History of Curiosity. The Theory of Travel 1500-1800*. London-New York: Routledge

STAGL, Justin, 2002, *Eine Geschichte der Neugier. Die Kunst des Reisens 1550-1800*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau

SÜLE Sándor, 1967, *A keszthelyi Georgikon, 1797-1848*. Budapest: Akadémiai Kiadó

TOLNAI Gábor, 1987, *Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában. (Teleki József utazásai 1759-1761)*. Budapest: Akadémiai Kiadó

VARGHA Gyula, 1885, *Magyarország pénzügyei. Visszapillantás hitelviszonyaink fejlődésére és a hazai pénzügyek négy évtized alatti működésére*. Budapest: Pesti Könyvnyomda Rt

VOLKMANN, Johann Jacob, 1787, *Neueste Reisen durch Frankreich*. Leipzig: Fritsch

WEBER, Wolfhard, 1981, Probleme des Technologietransfers in Europa im 18. Jahrhundert. Reisen und technologischer Wandel. In: Troitzsch, Ulrich (Hrsg.), *Technologischer Wandel im 18. Jahrhundert*. Wolfenbüttel: Herzog August Bibliothek

YOUNG, Arthur, 1780, *A Tour in Ireland with General Observations on the Present State of the Kingdom, made in the Years 1776, 1777, and 1778 and Brought Down to the End of 1779*. vols. 1-2. Dublin: G. Bonham for Whitestone

YOUNG, Arthur, 1792, *Travels during the Years 1787, 1788, and 1789, Undertaken More Particularly with a View of Ascertaining the Cultivation, Wealth, Resources, and National Prosperity of the Kingdom of France*. London: Rackham

ZEDLITZ-NEUKIRCH, Leopold von (Hrsg.), 1836-37, *Neues Preussisches Adels-Lexicon oder genealogische und diplomatische Nachrichten*. Bd. 1-4. Leipzig: Reichenbach